

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ПОРЯДОК СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

Студентки 2 курсу, 9м групи,

спеціальності 081 «Право»

спеціалізації «Цивільне право і

процес»

Науковий керівник

к.ю.н.

Гарант освітньої програми

д.ю.н.

Винокур

Вероніки Володимирівни

Ільченко

Ганна Олександрівна

Примак

Володимир Дмитрович

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ	
1.1. Особливості спадкування за заповітом в Україні та Німеччині.....	6
1.2. Порядок спадкування за законом в Україні та Німеччині.....	16
РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ	
2.1. Прийняття та відмова від спадщини за законодавством України та Німеччини.....	28
2.2. Правове регулювання виконання заповіту в Україні та Німеччині.....	35
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Україна взяла курс на євроінтеграцію, а громадяни України давно і активно мігрують до країн Європи, непоодинокими є і випадки переселення громадян з європейських країн до України. Тому постає завдання дослідження правового регулювання спадкових відносин як на національному рівні, так і рівні законодавства інших країн. Дослідження спадкового права Німеччини зумовлено тим, що Україна і Німеччина є країнами континентального права, де норми законодавства мають спільне походження з римського приватного права. Спільні корені українського та німецького цивільного законодавства стали причиною схожості структури Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. (далі – ЦК України) та Німецького цивільного уложення від 18 серпня 1896 року, Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands (далі – НЦУ), яке розробники ЦК України також враховували при розробці.

Інститут спадкового права – це один з найдавніших, найскладніших та найцікавіших інститутів цивільного права з наукової та практичної точки зору. У цьому інституті відображені економічні, політичні, соціальні аспекти життя суспільства, родинні й шлюбні відносини. Абсолютно всі фізичні особи незалежно від віку, статі, соціального походження, переконань та рівня дієздатності стають рано чи пізно суб'єктами спадкових правовідносин. Цей інститут був і є актуальним із позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

Німеччина є класичним представником країн континентальної правової сім'ї, в яких відбулася рецепція римського цивільного права. У світлі курсу на європеїзацію українського приватного права дослідження законодавчих результатів і теоретичних розробок у галузі спадкового права Німеччини надасть змогу встановити певні зв'язки та взаємозалежність з інститутами вітчизняного спадкового права та визначити перспективи розвитку останнього.

Не дивлячись на схожість багатьох понять спадкового права Німеччини та України, інститути спадкування за законом та заповітом, а також порядок прийняття спадщини та її оформлення мають свої особливості та певні розбіжності.

Складність юридичної природи спадкових правовідносин, їх нерозривний зв'язок з фундаментальними засадами цивільного права зумовили ту обставину, що вони завжди були у полі зору вчених-цивілістів, як спеціальний предмет дослідження їх наукових праць. Серед сучасних досліджень спадкових правовідносин слід назвати праці таких вітчизняних вчених, як В.В. Валах [13, 14, 15], В.В. Васильченка [16, 17], І.І. Главач-Хомин [18-21], Р.Ф. Гонгало [22], Ю.О. Заїки [27-29], Н.А. Ішиної [30], Л.В. Козловської [31], О.Є. Кухарева [34-37], С.Р. Леськів [38], С.В. Мазуренко [39], В.В. Надьон [40], Н.М. Оксанюк [41-43], Т.О. Писана [45], О.В. Розгон [48, 49], Є.О. Рябоконея [51-53], Л.В. Скок [54- 57], С.Я. Фурси [60], Є.І. Фурси [59], К.І. Чижмарь [72], А.О.Чирик [73], Н.П. Шама [74] тощо.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є порівняльний аналіз особливостей спадкування за законом та за заповітом в Україні і Німеччині, узагальнення спільних та виявлення специфічних рис правових систем цих країн із зазначеного кола питань, вироблення рекомендацій по вдосконаленню спадкового законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі **завдання**:

- дати правову характеристику поняття спадкування за заповітом в Україні та Німеччині;
- дослідити поняття спадкування за законом та його особливості в Україні та Німеччині;
- визначити порядок прийняття та відмови від спадщини за законодавством України та Німеччини;
- порівняти правове регулювання виконання заповіту в Україні та Німеччині.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з переходом прав та/або обов'язків спадкодавця до спадкоємців у порядку, встановленому законодавством України та Німеччини.

Предметом дослідження є порядок спадкування в Україні і Німеччині.

Методами дослідження стали діалектичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-логічний, системно-функціональний методи та інші методи

Основним спеціальним методом дослідження є порівняльно-правовий, використання якого дозволило проаналізувати і порівняти доктринальні, законодавчі та практичні питання спадкового права України та Німеччини.

За допомогою історико-правового та діалектичного методів вдалося дослідити розвиток інституту спадкування в історичному аспекті як в національному законодавстві, так і в іноземному. Із застосуванням формально-логічного методу було опрацьовано наукову літературу по темі дослідження та проаналізовано практику Верховного Суду, інших судів України з проблем, пов'язаних з розв'язанням спадкових спорів.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному порівняльному дослідженні спадкування за заповітом та за законом в Україні та Німеччині, виявленні недоліків, розбіжностей законодавства щодо прийняття та відмови від спадщини, виконання заповіту та спадкового договору в Україні та Німеччині.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Порядок спадкування за законом в Україні та Німеччині», що опублікована у збірнику наукових статей «Правове регулювання цивільних відносин». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 11-17.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх зміст у багатьох аспектах доповнює наукові знання з спадкового права. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки наукових праць, лекційних занять та спецкурсів у закладах вищої освіти.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе чотири підрозділи, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 54 сторінок, із яких основна частина роботи займає 47 сторінок. Список використаних джерел складається з 74 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ СПАДКУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

1.1. Особливості спадкування за заповітом в Україні та Німеччині

Для ефективного порівняння порядку спадкування слід звернутися до основних нормативно-правових актів, що регулюють відповідні відносини. В ЦК України [2] існує книга шоста «Спадкове право» (ст. ст. 1216 – 1308), яка складається з наступних глав: 1) загальні положення про спадкування, 2) спадкування за заповітом, 3) спадкування за законом, 4) здійснення права на спадкування, 5) виконання заповіту, 6) оформлення права на спадщину, 7) спадковий договір та окремо Закон України «Про нотаріат» [4]. В Німеччині правові норми про спадкування містяться в книзі 5 (§§1922 - 2385) Німецького цивільного уложення від 18 серпня 1896 року (Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands) [24] (далі – НЦУ), яка складається з таких розділів: 1) порядок спадкування, 2) правове положення спадкоємця (прийняття спадщини і відмова від неї, опіка суду по спадкових справах, відповідальність спадкоємця за спадкові борги), декілька спадкоємців, 3) заповіт (загальні приписи, призначення спадкоємця, підпризначення спадкоємця, заповідальний відказ, покладення, виконання заповіту, складання та відміна заповіту, спільний заповіт подружжя), 4) договір про спадкування, 5) обов'язкова доля, 6) негідна поведінка як підстава позбавлення права спадкування, 7) відмова від спадкування, 8) свідоцтво про право на спадкування, 9) покупка спадщини.

Як видно з двох наведених переліків структурних підрозділів про спадкування логіка викладу нормативного матеріалу істотно відрізняється, в той же час є багато спільних питань, які необхідно дослідити та проаналізувати.

Спадкове право Німеччини з моменту прийняття НЦУ зазнало найбільш суттєвих змін у 1938 році у зв'язку з прийняттям закону «Про заповіти». 5 березня 1953 року у ФРН було прийнято закон, згідно з яким правила закону 1938 року було без суттєвих змін включено в текст НЦУ [15, с. 116].

Для науково обґрунтованого порівняльно-правового дослідження порядку спадкування необхідно визначитися з понятійним апаратом, а саме з терміном «спадкове правовідношення». Згідно з позицією Є.О. Рябоконт, спадкове правовідношення – це цивільно-правове відношення, яке виникає на підставі норм підгалуззі спадкового права, в силу смерті фізичної особи (спадкодавця), та, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків з приводу універсального та сингулярного спадкового наступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, які не припиняються зі смертю спадкодавця [51, с. 76]. На думку В.В. Валах, під спадковим правовідношенням слід розуміти суспільне відношення, врегульоване нормами спадкового права, що виникає між спадкоємцями та іншими особами (кредиторами та боржниками спадкодавця, виконавцем заповіту, нотаріусом тощо) з приводу здійснення спадкоємцями права спадкування [13, с. 62]. Порівнюючи визначення Є.О. Рябоконт і В.В. Валах слід звернути увагу на те, що в другому випадку увага звертається на широке коло задіяних суб'єктів, а саме не тільки спадкодавця та спадкоємця, а також кредиторів та боржників спадкодавця, виконавця заповіту, нотаріуса тощо. Вважаємо такий комплексний підхід більш виваженим.

Спадкові правовідносини за юридичною суттю є цивільно-правовими, а тому потребують приватноправового аналізу, що зроблено у численних підручниках з цивільного права [61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71]. Принципово важливою спільною рисою спадкових правовідносин в обох державах є поділ їх на два види спадкування: за законом та за заповітом. Пропонуємо почати порівняльно-правовий аналіз спадкових відносин з інституту заповіту. Особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті щодо належного їй майна, зокрема, окремої речі, сукупності речей, а також майнових прав та обов'язків, є заповітом [58, с. 49]. Безперечно, заповіт є правочином, відтак на нього поширюються загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: вимоги до змісту, необхідного обсягу цивільної дієздатності, відповідність волі і волевиявлення, додержання форми, спрямованість на настання реальних правових наслідків.

Особа, яка складає заповіт, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, тобто право на заповіт має лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю, яка усвідомлює значення своїх дій та може ними керувати. Відтак заповідачем може бути фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття); фізична особа, яка не досягла повноліття, але набула повної цивільної дієздатності у зв'язку з реєстрацією шлюбу; фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Згідно з ч. 2 ст. 1234 ЦК України право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається. Аналогічне правило міститься в § 2064 НЦУ: заповіт може бути складений лише особисто. Поширений та детально розроблений у римському приватному праві, цей вид спадкування відійшов на другий план у середньовічному праві. Старе германське земське право довгий час не знало заповітів, та й пізніше, в період рецепції римського права, відносилось до них з упередженням, як до порушення інтересів сім'ї та кровних родичів [15, с. 117]. Відсутність тривалий час інституту заповіту та віднесення до кола спадкоємців лише кровних родичів та подружжя свідчить про те, що витoki спадкового права Німеччини лежать в царині сімейного права.

Заповідач має широке коло прав, зокрема, право призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього із цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (ч. 1 ст. 1235 ЦК України); призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування, а також у разі відсутності умов, визначених у заповіті (ст. 1242 та ч. 1 ст. 1244 ЦК України); без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу із числа спадкоємців за законом, крім тих, які мають право на обов'язкову частку в спадщині; у разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність (ч. ч. 2, 3, 4 ст. 1235 ЦК України).

Свобода волевиявлення заповідача має свій вираз також і в безумовному його праві на зміну чи скасування в будь-який час раніше складеного ним заповіту, на складання нового заповіту, на зміну обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом, на зміну визначених ним раніше спадкоємців тощо. Аналогічні правила діють і в німецькому цивільному законодавстві. Відповідно до § 2253 заповіт, а також окремі розпорядження, включені до заповіту, можуть бути скасовані заповідачем. Можна зробити висновок: принцип свободи заповіту існує впродовж всього часу існування спадкового правовідношення і є основним принципом спадкового права, який забезпечує захист прав та інтересів заповідача, що бере свої витоки із загальних засад цивільного законодавства. Свобода заповіту як базова модель диспозитивності в спадковому праві виявляється через зовнішнє та внутрішнє вираження. Зовнішнє вираження свободи заповіту визначає правову можливість особи скласти заповіт, обрати його вид та скасувати вже складений заповіт. Внутрішнє вираження свободи заповіту охоплює зміст складеного заповіту як одностороннього правочину, основним елементом якого є призначення спадкоємців [34, с. 25].

Згідно зі ст. 3 ЦК України до загальних засад цивільного законодавства належать неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність. Свобода поведінки фізичної особи в межах закону є квінтесенцією суті цивільного права як основної галузі приватного права. Під юридичним складом свободи заповіту треба розуміти одну з найголовніших частин інституту спадкування [38]. Принцип свободи заповіту в соціально-економічному розумінні відповідає сутності вільної конкуренції та заснованого на ній суспільства. З історико-правової точки зору цей принцип має римське (пендектне) походження. Принцип свободи заповіту та універсальності спадкування є основними засадами правотворення, правозастосування і тлумачення норм спадкового права [31, с. 416]. Будь-яка свобода не може бути абсолютною,

безмежною в силу наявності інших суб'єктів, права яких можуть порушуватися. Зміст принципу свободи заповіту повинен відповідати певним вимогам. Зокрема, він не може суперечити приписам чинного законодавства та загально визнаним у нашому демократичному суспільстві нормам моралі. В іншому випадку заповіт як односторонній правочин повністю чи частково може бути визнаний недійсним чи нікчемним.

Традиційним є поділ умов дійсності заповіту на зовнішні та внутрішні. Так, за чинним законодавством, зовнішніми умовами дійсності заповіту є:

1) Дотримання встановленої форми. Ч. 3 ст. 1247 ЦК України встановлює імперативні вимоги до форми заповіту: заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами. НЦУ є більш диспозитивним в цьому питанні: відповідно до § 2231 заповіт може бути складений в нотаріальній конторі за підписом нотаріуса або власноручно написаний. При цьому заповіт підлягає «особливому офіційному зберіганню у судах зі спадкових справ» (§§ 2258а-2258b НЦУ). На нашу думку, з врахуванням українських традицій та менталітету доцільним є збереження жорсткої вимоги законодавства до нотаріальної форми заповіту, оскільки звернення до нотаріуса та внесення відповідних даних до Єдиного спадкового реєстру [4] є способом уникнення чи, принаймні, мінімізації можливих зловживань на ринку нерухомості та зловживань взагалі.

2) Наявність тестаментоздатності у заповідача (юридичної здатності бути заповідачем) на момент складання заповіту. Тестаментоздатність розглядається як структурний елемент цивільної правосуб'єктності поряд з правоздатністю та дієздатністю. За чинним законодавством, тестаментоздатною особою-завповідачем може бути будь-яка фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність (ч. 1 ст. 1234 ЦКУ), або досягла певного віку (16 років – § 2229 НЦУ), або на момент складання заповіту має здоровий глузд (нім. – zurechnungsfähig) (п. 4 § 2229 НЦУ).

До внутрішньої умови дійсності заповіту слід віднести законність змісту заповіту. Заповідач має право у своєму заповіті розпорядитися щодо призначення спадкового майна, щодо способів його вживання або користування або встановити інші умови, які не суперечать законам. Якщо заповіт має незаконні або неможливі

умови, то, за законодавством України, такі умови є недійсними, а всі інші – дійсні (ч. 3 ст. 1257 ЦК України). Наприклад, недійсними є умови заповіту щодо відсторонення від спадкування осіб, які мають за законом право на обов'язкову частку (ч. 3 ст. 1235 ЦК України). Німецьке право перейняло принцип римського права: у випадку, якщо заповіт має незаконні або недійсні умови, такі умови відстороняються, тобто вважається, що таких умов не було взагалі. Відповідно до § 2085 НЦУ недійсність одного чи декількох розпоряджень в заповіті тягне за собою недійсність інших розпоряджень тільки в тих випадках, коли слід передбачити, що без недійсного розпорядження спадкодавець не зробив би і інші розпорядження. Як видно, внутрішні умови дійсності заповіту є ідентичними в німецькому та українському законодавстві.

Традиційним для українського правового поля є вимога про принцип таємниці заповіту, який направлений на довірчий, конфіденційний характер цього правочину. Відповідно до ст. 1255 ЦК України нотаріус, інша посадова, службова особа, яка посвідчує заповіт, свідки, а також фізична особа, яка підписує заповіт замість заповідача, не мають права до відкриття спадщини розголошувати відомості щодо факту складення заповіту, його змісту, скасування або зміни заповіту. Враховуючи широкий підхід НЦУ до форми заповіту, німецьке цивільне законодавство не містить принципу таємниці заповіту. Слід визнати доцільним та необхідним існування та забезпечення таємниці заповіту в Україні, що дозволяє уникнути зловживань з боку потенційних спадкоємців.

Цивільне законодавство обох держав оперує поняттям обов'язкова частка у спадщині. Реалізація права на обов'язкову частку в спадщині не вимагає згоди інших спадкоємців на її отримання, а також не залежить від місця проживання такого спадкоємця [16]. У випадках заперечення проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку з боку інших спадкоємців або якщо інші спадкоємці вважають, що розмір обов'язкової частки має бути зменшений з урахуванням обставин, які мають істотне значення, вони вправі звернутися з відповідним позовом до суду.

Згідно з ч. 1 ст. 1241 ЦК України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка). Питання обов'язкової частки у спадщині в німецькому цивільному законодавстві настільки важливе, що йому присвячено цілий розділ п'ятий «Обов'язкова частка» § 2303 – 2338а. Відповідно до § 2303 НЦУ якщо родича спадкодавця по низхідній лінії усунуто від спадкування заповідальним розпорядженням, то він може вимагати від спадкоємця надання йому обов'язкової частки спадщини. Обов'язкова частка спадщини дорівнює половині його частки при спадкуванні за законом.

ЦК України передбачає випадки усунення від права на спадкування (ст. 1224). Не мають права на спадкування:

- особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя.
- особи, які умисно перешкождали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині.
- батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини.
- батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом.
- одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду.
- за рішенням суду особа може бути усунена від права на спадкування за законом, якщо буде встановлено, що вона ухилялася від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Положення ст. 1224 ЦК України поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на осіб, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

В НЦУ є цілий ряд аналогічних норм про усунення від права на спадкування (§§ 2333 – 2335, 2339 – 2345). Відповідно до § 2339 негідні особи позбавляються права спадкування. Негідною особою є:

- той, хто умисно і протиправно позбавив життя спадкодавця або вчинив замах на його життя або поставив його в таке становище, що спадкодавець позбавився можливості скласти або скасувати заповідальне розпорядження;
- умисно і протиправно заважав складанню або відміні заповідального розпорядження;
- за допомогою обману чи погроз спонукав спадкодавця скласти або відмінити заповідальне розпорядження;
- винний у скоєнні кримінально караних діянь з урахуванням заповідального розпорядження спадкодавця.

НЦУ навіть передбачає випадки, коли спадкодавець може позбавити родича по низхідній лінії його обов'язкової частки, зокрема якщо:

- родич по низхідній лінії посягнув на життя спадкодавця, його подружжя чи іншого низхідного родича спадкодавця;
- родич по низхідній лінії здійснив насильство над спадкодавцем чи його подружжям, в останньому випадку однак, тільки якщо родич по низхідній лінії походить від цього подружжя;
- родич по низхідній лінії винен у злочині чи іншому тяжкому умисному проступку, скоєному проти спадкодавця чи його подружжя;
- родич по низхідній лінії умисно порушив покладену на нього законом обов'язок надавати спадкодавцю утримання;
- родич по низхідній лінії проти волі спадкодавця веде безчесний або аморальний спосіб життя (§ 2333).

§ 2334 НЦУ передбачає випадки позбавлення обов'язкової частки батьків, § 2335 – випадки позбавлення обов'язкової частки подружжя, які загалом схожі з

наведеними вище випадками. Отже, можна провести умовну паралель між поняттям усунення від права на спадщину в Україні та визнанням особи негідною в контексті права на спадкування в Німеччині.

Одним з інститутів, запровадженим в ЦК України 2003 року є заповіт подружжя. Подружжя має право скласти спільний заповіт щодо майна, яке належить йому на праві спільної сумісної власності. У разі складення спільного заповіту частка у праві спільної сумісної власності після смерті одного з подружжя переходить до другого з подружжя, який його пережив. У разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті (ст. 1243). Інститут заповіту подружжя давно відомий правовим системам західних держав, зокрема, глава 8 «Спільний заповіт подружжя» НЦУ (§§ 2265 – 2273). Ступінь деталізації правових приписів в НЦУ набагато більша, ніж в ЦК України, що видно з кількості статей, присвячених тому чи іншому питанню. Якщо в Україні про заповіт подружжя є тільки одна стаття, то в Німеччині – дев'ять статей. Спільний заповіт Німеччині може скласти лише подружжя. Відповідно до § 2269 НЦУ якщо подружжя за спільним заповітом розпорядилося, що після смерті подружжя, яке залишилося в живих, спільне майно переходить до третьої особи, то при наявності сумнівів особа вважається спадкоємцем, призначеним щодо всієї спадщини подружжя, яке померло останнім. Якщо подружжя встановили в такому заповіті відказ, який підлягає виконанню після смерті подружжя, що є в живих, то при наявності сумнівів слід вважати, що відказоодержувач повинен отримати відказ тільки у випадку смерті другого з подружжя.

В доктрині існують прибічники та супротивники спільного заповіту подружжя. Серед тих, хто підтримує цю ідею, слід назвати З.В. Ромовську [50], та Є.І. Фурсу [60]. До критиків інституту спільного заповіту слід віднести Ю.О. Заїку [27]. На нашу думку, юридичний сенс заповіту подружжя є подвійним: по-перше, майно подружжя є спільним і його виділ та поділ може викликати труднощі на практиці, по-друге, той із подружжя, який пережив, продовжує жити без змін у майновому статусі.

Разом із цим слід пам'ятати, що внаслідок розірвання шлюбу втрачається й статус подружжя, а недійсність шлюбу (визнання шлюбу недійсним) анулює статус подружжя. Це впливає на юридичну долю спільного заповіту. Якщо до розірвання шлюбу від заповіту подружжя відмовилися кожен із них, або хоча б один із подружжя, у нотаріуса не повинно виникати питань щодо дійсності такого заповіту. Зовсім інша справа, коли від заповіту подружжя мають намір відмовитися особи, які на цей момент вже не є подружжям.

Окремої уваги заслуговує питання про заповіт з умовою. Відповідно до ч. 1 ст. 1242 ЦК України заповідач може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (наявність інших спадкоємців, проживання у певному місці, народження дитини, здобуття освіти тощо). НЦУ не оперує поняттям заповіт з умовою, натомість використовує заповідальний відказ з відкладальною умовою (§ 2074) та заповідальний відказ зі скасувальною умовою (§ 2075). На наш погляд, підхід українського законодавця, відповідно до якого заповідач може пред'являти вимоги до спадкоємця в широкому колі випадків, є правильним у порівнянні з лише двома вузькими випадками в НЦУ.

Нещодавно в Україні почався активний процес рекодифікації ЦК України, який в тому числі торкнувся спадкування за заповітом. Зокрема, пропонується удосконалення положень про заповіт з умовою. У чинній редакції ст. 1242 ЦК України міститься застереження про те, що умова, визначена в заповіті, повинна існувати на час відкриття спадщини. Утім, таке законодавче положення значно обмежує свободу заповіту та не відповідає повною мірою інтересам спадкоємців. У зв'язку з цим, пропонується встановити, що умова, визначена в заповіті, повинна настати протягом строку, встановленого для прийняття спадщини [32]. Ми погоджуємося з наведеною пропозицією по вдосконаленню Книги 6 ЦК України, оскільки 6 місяців, відведених для прийняття спадщини – достатній строк для виконання передбаченої заповітом умови.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що спільними рисами спадкування за заповітом в Україні та Німеччині є положення про особистий

характер складання заповіту, про свободу складання, зміну та скасування заповіту, про обов'язкову частку у спадщині, випадки усунення від права на спадкування, інститут заповіту подружжя, зовнішні та внутрішні умови дійсності заповіту. Різниця правового регулювання полягає в формі заповіту, в переліку випадків усунення від спадщини та кола осіб, яке може бути усунуте. Доцільним є збереження наявного в українському спадковому законодавстві імперативної вимоги про нотаріальне посвідчення заповіту та принцип таємниці заповіту.

1.2. Порядок спадкування за законом в Україні та Німеччині

У разі відсутності розпорядження на випадок смерті не можна вважати, що спадкове відношення виникає незалежно або навіть всупереч волі спадкодавця. Тут воля померлого полягає не у складанні заповіту, а у бажанні застосування до відносин, в яких він перебував за життя і які переносяться на спадкоємців після його смерті, порядку спадкування, передбаченого нормами інституту спадкування за законом. Саме відсутність особливого посмертного розпорядження свідчить про прагнення спадкодавця застосувати інший порядок спадкування. Спадкування за законом у такому разі виступає в якості презумпції волі спадкодавця, який з тих чи інших міркувань не висловив її інакше – шляхом складання заповіту.

Домінуючою ознакою, яка визначає спадкоємців за законом, є наявність родинних зв'язків осіб, які претендують на одержання спадщини, із померлим. Черговість спадкоємців залежить від ступеня їх споріднення зі спадкодавцем: чим ближче ступінь споріднення, тим більше можливостей у родича спадкодавця стати його спадкоємцем. Черговість спадкування за законом ґрунтується на презумпції, що у разі висловлення своєї волі спадкодавець залишив би спадкове майно найближчим особам, які законом об'єднані в певні черги, залежно від близькості родинних зв'язків за походженням, шлюбних відносин, усиновлення, надання утримання спадкодавцю, перебування на утриманні спадкодавця, спільного проживання тощо. Залежно від цих критеріїв законом встановлено відповідні черги спадкоємців.

Україна та Німеччина належать до країн континентального права, в яких має місце рецепція римського приватного права. При спадкуванні за законом римським правом встановлювалася черговість за класами:

I клас – низхідні родичі спадкодавця: діти, незалежно від статі й віку, онуки та ін.

II клас – висхідні родичі: батько і мати, дідусь і бабуся з боку батька, дідусь і бабуся з боку матері, інші висхідні родичі, якщо вони були. До цього класу належали повнорідні брати і сестри спадкодавця та їхні діти.

III клас – неповнорідні брати і сестри та діти раніше померлих неповнорідних братів і сестер.

IV клас – решта бокових родичів без обмеження ступенів. При цьому родичі ближчого ступеня усували родичів більш далекого ступеня.

V клас – той з подружжя, хто пережив спадкодавця (чоловік після смерті дружини або дружина після смерті чоловіка) [23, с. 56].

Виокремлення класів спадкування в римському праві знайшло своє відображення поділу спадкоємців на парантели в Німеччині та черги в Україні. Для проведення порівняльного аналізу спадкування за законом необхідно в першу чергу визначити сучасну нормативно-правову базу дослідження. В Україні основу правового регулювання цих відносин складає Книга шоста ЦК України, а саме глава 86 «Спадкування за законом», яка містить статті 1258 – 1267. ЦК України виділяє п'ять черг спадкоємців за законом. У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки. У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері. У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця. У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини. У п'яту чергу право на спадкування за законом мають утриманці та інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення

включно, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення.

У Німеччині питання спадкування за законом детально регламентовані у Німецькому цивільному уложенні від 18 серпня 1896 року, а саме в §§ 1922– 1936, де визначаються порядок спадкування, правове становище спадкоємця, норми щодо заповіту, спадкового договору, обов'язкової частки у спадщині тощо.

НЦУ розглядає необмежену кількість черг спадкоємців за законом. Спадкоємцями першої черги є прямі низхідні родичі, іншими словами діти померлого. Спадкоємцями другої черги є батьки спадкодавця та їх прямі низхідні родичі. Якщо на момент відкриття спадщини батьки живі, то спадкують лише вони в рівних частках. Якщо на момент відкриття спадщини в живих немає батька чи матері спадкодавця, то на місце померлого заступають його прямі низхідні родичі згідно з нормами для спадкоємців першої черги. Якщо у померлого немає прямих низхідних родичів, то єдиним спадкоємцем стає другий з подружжя.

Спадкоємцями третьої черги вважаються діди і баби та їх прямі низхідні родичі. Якщо на момент відкриття спадщини діди і баби живі, вони спадкують в рівних частках. Якщо на момент відкриття спадщини дідів і бабів немає в живих, місце померлого займають його низхідні родичі. Якщо померлий не залишив після себе низхідних родичів, то його частка переходить до іншого з подружжя, а якщо останнього немає в живих, то до його низхідних родичів. Якщо на момент відкриття спадщини немає в живих як діда, так і баби з боку батька або матері, та якщо померлі не залишили після себе прямих низхідних родичів, то в рівних частках спадкують дід чи баба, які є живими, а у випадку їх смерті – їх низхідні родичі. Оскільки прямі низхідні родичі займають місце своїх батьків або більш віддалених висхідних, застосовуються приписи для спадкоємців першої черги.

Спадкоємцями четвертої черги є прадіди і прабабки спадкодавця та їх прямі низхідні. Якщо на момент відкриття спадщини прадіди та прабабки живі, то спадкують лише вони; якщо їх декілька, вони спадкують в рівних частках, незалежно від того, належать вони до однієї лінії чи різних. Якщо при відкритті спадщини прадідів та прабабок немає в живих, то з їх низхідних родичів спадкоємцем стає

найближчий за ступенем споріднення родич спадкодавця; декілька рівних за ступенем споріднення родичів спадкують в рівних частках. Спадкоємцями п'ятої та наступних черг є прадіди і прабабки спадкодавця та їх прямі низхідні родичі.

З наведених двох переліків черг спадкоємців за законом вбачається різниця підходів України та Німеччини. По-перше, ЦК України закріплює вичерпний перелік з п'яти черг, а НЦУ не обмежує кількість черг спадкування. По-друге, принциповою є різниця саме у визначенні кола спадкоємців першої черги, оскільки з нотаріальної та судової практики саме ці особи найчастіше закликаються до спадкування при відсутності заповіту померлого. ЦК України відносить до першої черги спадкоємців за законом дітей, подружжя та батьків, НЦУ – лише діти. Різниця по суті в цих підходах полягає в тому, що спадкова маса поділяється на меншу кількість часток у Німеччині, ніж в Україні. В такий спосіб попереджається подрібнення, тобто створення великої кількості маленьких часток в спадковій масі, що утруднює або унеможлиблює реалізацію прав співвласників. По-третє, НЦУ до спадкоємців за законом відносить виключно осіб, що мають родинний зв'язок з померлим та подружжя. ЦК України розширює це коло суб'єктів і передбачає такі підстави спадкування за законом: родинні відносини, відносини усиновлення (удочеріння), шлюб, сімейні відносини, перебування на утриманні.

З аналізу ч. 5 ст. 1265 ЦК України можна зробити висновок, що особа вважається утриманцем за наявності таких умов: 1) особа є неповнолітньою або непрацездатною за віком або за станом здоров'я; 2) ця особа не є членом сім'ї спадкодавця; 3) матеріальна допомога, яку отримувала особа від спадкодавця, була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування; 4) особа перебувала на утриманні спадкодавця не менше 5 років. Питання доказової бази детально врегульовано главою 5 Цивільного процесуального кодексу України [3] «Докази та доказування». До письмових доказів на підтвердження статусу утриманця можуть належати довідки органів місцевого самоврядування, житлово-експлуатаційних організацій, організації співвласників багатоквартирного будинку тощо про перебування на утриманні; довідки органу соціального захисту населення про призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника. У разі виникнення спору,

втрати документів або неможливості подати якісь документи, що підтверджували б утримання, факт останнього може бути встановлений в судовому порядку.

На наш погляд, доцільним є наслідування досвіду Німеччини у питанні не обмеженого кола ступенів споріднення, які можуть виступити спадкоємцями. Сучасні досягнення генетичної науки дозволяють провести доступний по вартості широким верстам населення тест та виявити родинні зв'язки з людиною навіть більше, ніж шостий ступінь споріднення, про який йде мова в ст. 1265 ЦК України. Пропонуємо таке формулювання ч. 1 ст. 1265 ЦК України: «У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення».

Право спадкування подружжя за німецьким законом передбачено в § 1931 НЦУ і залежить від того, яка черга спадкоємців закликається до спадщини. Подружжя спадкує за законом: поряд з родичами першої черги – четверту частку, поряд з родичами другої черги бабами або дідами – половину спадщини. На наш погляд, підхід українського законодавця, згідно з яким подружжя належить до першої черги спадкоємців, є більш виваженим, оскільки краще забезпечує права подружжя. Чоловік і дружина – це зазвичай особи, за рахунок спільної праці яких чи спільних коштів яких набувається майно, що в майбутньому стане спадковою масою після смерті спадкодавця. Той з подружжя, який пережив спадкодавця, має тісний родинний зв'язок з ним та має належати до першої черги спадкоємців.

Сімейний кодекс України [1] змінив відношення до прав фактичного подружжя і в сімейному праві, практично урівнявши права жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою, проте тривалий час проживають однією сім'єю, з майновими правами жінки та чоловіка, які перебувають у шлюбі, зареєстрованому в органах реєстрації актів цивільного стану (ст. 74). На думку Ю.О. Заїки, доцільно внести відповідні зміни до норм, що визначають правове положення осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах і в ЦК України, а саме – визнати спадкові права не лише за подружжям, яке перебуває у зареєстрованому шлюбі, а й за особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах [29, с. 21].

Наразі особи, які перебували у фактичних шлюбних відносинах з померлим, належать до четвертої черги спадкування, поширеними є судові позови про зміну черговості спадкування фактичним подружжям. Довести в суді необхідність зміни черговості одержання права на спадкування за ст. 1259 ЦК України не завжди вдається фактичному подружжю. Наприклад, рішенням Ленінського районного суду м. Полтави від 09 червня 2020 року в справі визнано за позивачем право на спадкування у першій черзі спадкування, як фактичної дружини померлого. Постановою Полтавського апеляційного суду від 04 листопада 2020 року апеляційну скаргу представника відповідача рішення Ленінського районного суду м. Полтави від 09 червня 2020 року скасовано в частині задоволення позовних вимог про зміну черговості і одержання права на спадкування. Постановою Верховного Суду від 19 квітня 2021 року у справі № 553/1464/19 залишено без змін постанову Полтавського апеляційного суду від 04 листопада 2020 року залишити без змін [7]. Отже слід погодитися з пропозицією про необхідність внесення змін до кола першої черги спадкування шляхом включення до нього осіб, що перебували у фактичних шлюбних відносинах з спадкодавцем.

Окремий інтерес являє аналіз ситуації, коли родич, який закликається до спадкування, помер. Згідно з § 1924 НЦУ місце низхідного родича, який помер до моменту відкриття спадщини, займають низхідні родичі спадкодавця по прямій лінії (родове спадкування). Аналогічна норма міститься в ст. 1266 ЦК України, яка називається спадкування за правом представлення: внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Спадкування за правом представлення не є самостійною підставою спадкування, а вважається лише особливим порядком закликання до спадкування спадкоємців за законом. Спадкування за правом представлення має місце при дотриманні ряду умов: а) лише щодо осіб, які зазначені в законі; б) спадкоємці за правом представлення є безпосередніми правонаступниками і нікого не представляють; в) ці спадкоємці не відповідають за боргами особи, замість якої вони закликаються до спадщини. Ю.О. Заїка вказує інші умови спадкування за правом

представлення: а) спадкодавець не склав заповіт або останній у встановленому порядку визнаний недійсним, б) спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини, тобто до дня смерті спадкодавця або одночасно в один день з ним, в) спадкоємець, якого представляють, за свого життя не втратив права на спадщину як негідний [67, с. 1105].

Окремого правового регулювання в обох державах отримала ситуація відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття. Відповідно до ч. 3 ст. 1277 ЦК України спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням.

Спадщина визнається судом відумерлою у разі: 1) якщо знайти спадкоємців за заповітом і за законом не вдалося; 2) усунення спадкоємців від права на спадкування; 3) неприйняття спадкоємцями спадщини; 4) відмови від її прийняття [22, с. 325].

Поширеними в судовій практиці є випадки, коли позивачем в цій категорії справ виступає прокурор в інтересах органу місцевого самоврядування. Наприклад, в Постанові Верховного Суду від 14 квітня 2021 року у справі № 753/11965/19 предметом спору стала квартира, яка залишилися після померлого. Спадкова справа не заводилася, спадкоємці відсутні, а тому спадщина у вигляді спірної квартири повинна була визнана відумерлою та перейти у власність територіальної громади міста Києва. Рішенням Дарницького районного суду м. Києва від 19 червня 2020 року у задоволенні позову першого заступника керівника Київської місцевої прокуратури № 7 в інтересах держави в особі Київської міської ради про визнання недійсним правочину, визнання спадщини відумерлою, скасування державної реєстрації, витребування майна відмовлено. Постановою Київського апеляційного суду від 24 грудня 2020 року апеляційну скаргу заступника прокурора міста Києва задоволено частково, рішення Дарницького районного суду міста Києва від 19 червня 2020 року скасовано, ухвалено нове судове рішення про часткове задоволення позову. Визнано відумерлою спадщину, що відкрилася після смерті

особи у вигляді квартири. Витребувано квартиру на користь територіальної громади міста Києва в особі Київської міської ради. Постанову Київського апеляційного суду від 24 грудня 2020 року залишити без змін [8]. Представництво прокурором інтересів територіальної громади в справах про перехід спадщини у комунальну власність вважаємо доцільним, оскільки прокурор зазвичай має кращу юридичну підготовку, ніж юрист сільської чи селищної ради, та може забезпечити повноцінний змагальний цивільний процес в рамках позовного провадження.

Судовій практиці також відомі випадки, коли самі органи місцевого самоврядування самостійно звертаються до суду із заявою про визнання спадщини відумерлою. Наприклад, така ситуація мала місце в Постанові Верховного Суду від 7 квітня 2021 року по справі № 128/178/17. Стрижавська селищна рада Вінницького району Вінницької області звернулася до суду із заявою про визнання спадщини у вигляді земельної ділянки відумерлою. Суд першої інстанції задовольнив позов. Постановою Вінницького апеляційного суду від 29 липня 2020 року апеляційну скаргу особи, яка не брала участі у розгляді справи, - ПП «АФ Батьківщина» задоволено. Рішення Вінницького районного суду Вінницької області від 12 квітня 2017 року скасовано та ухвалено нове про відмову у задоволенні заяви Стрижавської селищної ради Вінницького району Вінницької області. Верховний Суд скасував Постанову Вінницького апеляційного суду від 29 липня 2020 року та передав справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції [9]. Отже українське законодавство та судова практика надають право як органу місцевого самоврядування так і прокурору, як представнику органу місцевого самоврядування, пред'являти вимогу про визнання спадщини відумерлою.

Цивільний процес виділяє три види провадження: наказне, позовне та окреме. Окреме провадження - це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України). Якщо після смерті спадкодавця немає

потенційних спадкоємців, то немає і спору про право. В такому випадку рівня кваліфікації юриста органу місцевого самоврядування достатньо для самостійного ведення цієї категорії справ у порядку окремого провадження.

Правове регулювання переходу майна до державної казни закріплено в § 1936 НЦУ: якщо на момент відкриття спадщини не буде ані родичів, ані подружжя, то спадкодавцем за законом є казна федеральної землі, де спадкодавець проживав на момент смерті. Якщо спадкодавець проживав в декількох федеральних землях, то спадщина розподіляється порівну і передається до казни цих земель. Якщо спадкодавець є німцем, але не був громадянином жодної з федеральних земель, то спадщина переходить до федеральної казни. Україна є унітарною державою, якій не відомий федеративний устрій як в Німеччині, але тут є поділ бюджету на місцевий та державний. Можна в певній мірі провести паралель між федеральним бюджетом Німеччини та державним бюджетом України. Положення ЦК України про те, що будь-які об'єкти відумерлої спадщини переходять у власність тільки територіальної громади (тобто комунальну власність), а не в державну власність, є виправданим та доречним. Таким чином забезпечується прозорість цивільного обігу та передбачуваність правових наслідків.

Згідно з ст. 1258 ЦК України спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття. Аналогічне правило міститься в §1930 НЦУ – родич не закликається до спадкування, поки є родичі попередньої черги, навіть якщо останній має лише право позашлюбної дитини на частку у спадщині. Отже, правове регулювання закликання до спадкування за законом є аналогічним в Україні та Німеччині.

Для спадкування за законом України потрібні: по-перше, наявність певного ступеня споріднення зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом); по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини [58, с. 74]. В німецькому цивільному

законодавстві діють аналогічні норми прийняття спадщини (§ 1943 НЦУ), що ще раз свідчить про те що Україна та Німеччина мають багато спільного в правовому регулюванні, оскільки обидві держави є класичними представниками країн континентальної правової сім'ї, в яких відбулася рецепція римського цивільного права.

Український законодавець передбачив можливість зміни черговості спадкування за наявності певних підстав для цього. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором зацікавлених спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині. Фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані (ст. 1259 ЦК України). Суть договору про зміну черговості спадкування полягає в тому, що спадкоємець тієї черги, яка має право на спадкування, може за своєю волею закликати до спадкування спадкоємця або спадкоємців за законом будь-якої з наступних черг. Судовий порядок зміни черговості спадкування застосовується на підставі задоволення позову спадкоємця наступних черг до спадкоємців тієї черги, яка безпосередньо закликається до спадкування. Право на пред'явлення позову про зміну черговості спадкування мають лише спадкоємці за законом, які відносяться до числа спадкоємців однієї з п'яти черг. У зв'язку з наведеним, у зазначеній категорії справ підлягає встановленню судом також факт належності сторін до спадкоємців за законом різних черг. Аналіз п'ятої книги НЦУ показав, що німецьке цивільне право не надає можливості в договірному чи судовому порядку змінити черги спадкування. На наш погляд, законодавчо передбачена можливість змінювати черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування є доцільною, оскільки втілює приватноправовий принцип диспозитивності та свободи

волевиявлення. Якщо сторони спадкових правовідносин досягли згоди про зміну черговості, вони повинні мати можливість оформити це юридично.

Сучасною проблематикою розвитку всього українського цивільного законодавства загалом та спадкового законодавства зокрема, є питання пов'язані з рекодифікацією ЦК України. Пропоновані вектори змін торкнулись також спадкування за законом. Наприклад, автори Концепції оновлення ЦК України вважають за потрібне розширити суб'єктний склад спадкових правовідносин. Виходячи з принципу справедливості, доцільно законодавчо закріпити можливість спадкування дітьми спадкодавця, зачатими вже після його смерті із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Утім, з метою запобігання можливим зловживанням, а також забезпечення стабільності майнового обороту, варто закріпити певні умови, за яких дитина, зачата після відкриття спадщини, може визнаватися спадкоємцем, зокрема відповідне волевиявлення заповідача та строк, протягом якого запліднення може проводитися [32, с. 54]. Ми погоджуємося з наведеною пропозицією, з огляду на те, що допоміжні репродуктивні технології набувають поширення в Україні, все більше дітей народжуються за допомогою новітніх досягнень медичної науки в тому числі і після смерті біологічного батька.

Включення зачатих дітей до кола спадкоємців давно викликає інтерес в наукових колах [48, 49]. Є.О.Кухарев запропонував наступні правові умови для визнання постмортальних дітей спадкоємцями: а) проведення штучного запліднення протягом шести місяців з часу відкриття спадщини; б) виражене у заповіті відповідне волевиявлення спадкодавця; в) поширення спадкового правового статусу на осіб, запліднених після відкриття спадщини виключно з генетичного матеріалу спадкодавця із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій [34].

На підставі викладеного аналізу можна спостерігати, що між цивільно-правовим регулюванням спадкування за законом в Україні та Німеччині є спільні та відмінні риси. До спільних рис можна віднести наступні: умови спадкування за законом, наявність черг спадкування та правила черговості закликання до спадкування. До відмінних рис належать: кількість черг спадкування, коло спадкоємців кожної черги, правила спадкування подружжям, перехід прав на

відумерлу спадщину у комунальну чи державну власність, можливість зміни черговості при спадкуванні за законом.

РОЗДІЛ 2 ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ СПАДКОВИХ ПРАВ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

2.1. Прийняття та відмова від спадщини за законодавством України та Німеччини

Прийняття та відмова від спадщини в обох державах є елементами процедури спадкування. Порядок спадкування – це послідовність здійснення цивільно-правових відносин між спадкоємцями та іншими заінтересованими особами навколо спадщини на підставі усної або письмової угоди, а також у випадках, коли ці відносини реалізуються в нотаріальному або цивільному процесі за участі нотаріусів, уповноважених на вчинення нотаріальних дій осіб органів місцевого самоврядування, консулів, а також суду [55, с. 5].

Право на прийняття спадщини та право на відмову від прийняття спадщини врегульовані в главі 87 ЦК України «Здійснення права на спадкування» (ст.ст. 1268-1285), Розділ 2 «Правовий статус спадкоємця» (§§ 1942- 2063) та розділом 7 НЦУ «Відмова від спадщини». Порівнюючи кількість норм та статей з питання прийняття та відмови від спадщини можна помітити, що в НЦУ набагато більше норм в першу чергу тому, що НЦУ є цілий ряд статей, що врегульовують сценарії, відсутні в ЦК України, наприклад, спадкування декількох часток за різними правовими підставами (§ 1951), успадковування права відмови (§ 1952), утримання матері майбутнього спадкоємця (§ 1963) тощо.

Право на прийняття спадщини визначається самостійним суб'єктивним правом особи, що має абсолютний характер та залежить виключно від волі його носія. В цьому праві, яке ідентично сформульовано в ч. 1 ст. 1268 ЦК України та § 1942 НЦУ, яскраво проявляється приватноправовий принцип диспозитивності. Виключення з правила про добровільність прийняття спадщини є відумерла спадщина, яка в обов'язковому порядку переходить у власність казни. Відповідно до

ч. 2 § 1942 НЦУ казна не може відмовитися від спадщини, яка перейшла до неї за законом.

Відмінність формулювань про прийняття спадщини полягає в тому, що НЦУ презюмує прийняття спадщини спадкоємцем. Спадкова маса переходить до спадкоємця із збереженням за ним права на відмову від нього.

ЦК України передбачає два способи прийняття спадщини – фактичний та юридичний. Щодо спадкоємців, які на час відкриття спадщини постійно проживали спільно із спадкодавцем («присутніх спадкоємців»), встановлюється презумпція прийняття спадщини, яка може бути спростована лише шляхом подання ними заяви про відмову від спадщини до нотаріальної контори. Юридичний спосіб прийняття спадщини пов'язаний з поданням відповідної заяви нотаріусу або уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування. В юридичному способі право на прийняття спадщини розуміється як самостійне суб'єктивне право особи, що залежить виключно від волі його носія та здійснюється шляхом вчинення активних дій - одностороннього правочину.

Презумпція прийняття спадщини в Україні може бути застосована також щодо малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Причому існування виділеної презумпції можливе за умови, що такі спадкоємці не відмовилися від прийняття спадщини в установленому порядку. На думку Н.М. Оксанюк, з метою забезпечення інтересів неповнолітніх у процесі спадкування, необхідно внести зміни до ч. 5 ст. 1269 та ч. 3 ст. 1273 ЦК України щодо можливості останніх відмовлятися від спадщини без згоди батьків, піклувальників [43, с. 200]. Таким чином, буде звужено коло випадків презумпції прийняття спадщини.

Аналізуючи юридичні причини появи презумпції прийняття спадщини, слід погодитися з О.Є. Кухаревим, який стверджує, що презумпція встановлена не лише в інтересах спадкоємців, а й захищає права кредиторів спадкодавця. Це пояснюється тим, що спадкоємці з метою ухилення від виконання свого обов'язку в частині відповідальності за боргами спадкодавця, часто не звертаються до нотаріуса з

заявою про прийняття спадщини, що, у свою чергу, має наслідком незаведення спадкової справи [37, с. 143].

В ЦК України також є випадки презумпції неприйняття спадщини. Якщо спадкоємець не вчинив дій, які б свідчили про намір прийняти спадщину, припускається, що спадкоємець не бажає отримувати спадкове майно, тобто фактично відмовляється від нього. У даному випадку відмова від спадщини – положення, умовно прийняте за істину.

Презумпції перерозподіляють обов'язок доказування, але не виключають презюмовані факти з предмету доказування та мають вирішальне значення в процесі доказування під час розгляду спорів, що виникають зі спадкових правовідносин. За своєю правовою природою презумпція не є юридичним фактом, адже самотійно не породжує правові наслідки [25, с. 127]. Різниця українського та німецького цивільного законодавства полягає в тому, що НЦУ містить загальну презумпцію прийняття спадщини, ЦК України – загальну презумпцію не прийняття спадщини (презумпція прийняття в двох випадках – спільне проживання і випадок, коли спадкоємець – неповнолітній).

Крім різниці в презумпції прийняття чи неприйняття спадщини обидві держави пропонують кардинально різні строки для реалізації своїх спадкових прав: для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини (ст. 1270 ЦК України); відмова від спадщини може бути оформлена протягом шести тижнів з моменту, коли спадкоємець дізнався про набуття спадщини. Строк обчислюється з моменту, коли спадкоємець дізнається про набуття спадщини (§ 1944 НЦУ).

За своєю правовою природою строк для прийняття спадщини є спеціальним строком, що діє у сфері спадкового права, відмінним від строку позовної давності, давнісного або присічного. В Україні нормативно визначено два строки для прийняття спадщини – загальний (шість місяців з часу відкриття спадщини) і спеціальний (три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття). Цей строк обчислюється за спеціальними правилами

ст. 1270 ЦК України, що унеможлиблює застосування до відповідних правовідносин загальної норми ст. 253 ЦК України про початок перебігу строку.

На нашу думку, шестимісячний строк, що надається українським цивільним законодавством для прийняття спадщини є більш прийнятним у порівнянні з шести тижнями НЦУ, оскільки факт смерті близької людини породжує потребу вирішення низки питань з повідомлення родичів, організації похорон, розв'язання багатьох юридичних моментів, що вимагає значного часу. Лише після вирішення нагальних питань потенційні спадкоємці можуть перейти до розгляду спадкової маси та винесення зваженого рішення про прийняття чи відмову від прийняття спадщини.

Українське та німецьке цивільне законодавство передбачає різну процедуру оформлення спадщини, тому ст. ст. 1269, 1273 ЦК України вимагають подачі заяви про прийняття спадщини чи відмови від прийняття спадщини нотаріусу або в сільських населених пунктах - уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а § 1945 НЦУ передбачає здійснення відмови від спадщини шляхом подачі заяви до суду у спадкових справах. Компетенція суддів у спадкових справах має певні переваги, оскільки їх рішення і дії мають більшу повагу в суспільстві, вони є остаточними. Але таке навантаження на суди зумовило необхідність створювати спеціальні суди в Німеччині, що є додатковим рядком витрат у державному бюджеті [54, с. 206].

Згідно з ч. 2 ст. 1268 ЦК України не допускається прийняття спадщини з умовою чи із застереженням. Відповідно до § 1947 НЦУ прийняти чи відмовитися від спадщини неможна під умовою або з встановленням строку. Безумовність та беззастережність є спільним принципом прийняття спадщини в Україні та Німеччині, що означає неможливість поставити факт прийняття спадщини у залежність від настання або ненастання якої-небудь умови (наприклад, прийняття спадщини одним із спадкоємців за умови, що інші спадкоємці від спадщини відмовляються), рівно як і не допускається часткове прийняття спадщини з відмовою від прийняття тієї її частини, що залишилася.

З часу відкриття спадщини і до моменту її прийняття спадкоємцями проходить, як правило, певний строк. У місці знаходження спадкового майна може

не виявитись жодного із спадкоємців ні за законом, ні за заповітом, що ставить під загрозу збереження спадкового майна. За цей час спадщина може бути привласнена неуповноваженими на те особами, від чого страждають права спадкоємців та інших осіб, заінтересованих у збереженні спадкового майна - кредиторів, відказоодержувачів. Цивільне законодавство обох держав містить норми про охорону спадкового майна. Відповідно до ч. 1 ст. 1283 ЦК України охорона спадкового майна здійснюється в інтересах спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця з метою збереження його до прийняття спадщини спадкоємцями або набрання законної сили рішенням суду про визнання спадщини відумерлою. Відповідно до § 1960 НЦУ до прийняття спадщини суд зобов'язаний застосовувати заходи з охорони спадщини, якщо це необхідно. Таке ж правило діє, якщо спадкоємець невідомий. Різниця в суб'єктивному складі осіб, які здійснюють охорону спадкового майна, пояснюється різницею спадкової процедури в Україні (нотаріус, посадова особа органу місцевого самоврядування, виконавець заповіту) та Німеччині (суд у спадкових справах).

Охорони потребує перш за все майно, щодо якого ще не виявилось спадкоємців, бажаючих його прийняти. Відповідно, немає достатніх підстав у вжитті таких заходів, коли, наприклад, до складу спадщини входить право власності на жилий будинок, а спадкоємцями є особи, які проживали в цьому будинку спільно зі спадкодавцем. Найчастіше дії щодо охорони вчиняються у випадках, коли спадкоємці не проживали разом із спадкодавцем; між спадкоємцями за місцем знаходження майна та іншими спадкоємцями склалися неприязні стосунки; якщо спадкоємцями є малолітні та неповнолітні особи. Вжиття заходів щодо охорони спадкового майна детально врегульовано Главою 9 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [6], яка включає такі дії: опис спадкового майна, призначення охоронця спадкового майна, передача на зберігання окремих видів спадкового майна, передача речей, що не мають цінності у зв'язку зі зносом, передача на зберігання продуктів харчування, укладення договору на управління спадщиною тощо. Аналогічні заходи передбачені в ч. 2 § 1960 НЦУ.

Договір на управління спадщиною має самостійний характер, зважаючи на його суб'єктний склад, предмет, а також на широке коло повноважень управителя, який в певних випадках може розпорядитися спадщиною або її частиною. Договір на управління спадщиною укладається на користь третьої особи – спадкоємця. Заходи щодо управління спадщиною, тривають до прийняття спадщини спадкоємцями. У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття укладений договір діє до ухвалення судом рішення про визнання спадщини відумерлою [67, с. 1129].

Окремого правового регулювання отримала спадкова трансмісія, тобто перехід права на прийняття/відмови від спадщини. Згідно з ст. 1276 ЦК України, якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців. Натомість § 1952 НЦУ закріплює перехід права на відмову від спадщини до спадкоємців, що залишилися після смерті першого спадкоємця. Різниця українського та німецького підходу полягає в тому, що ЦК України та НЦУ по-різному розуміють трансмісію. Причиною є те, що НЦУ встановлює презумпцію прийняття спадщини на відміну від ЦК України.

Спадкове правонаступництво традиційно вважається універсальним (загальним) правонаступництвом, оскільки при спадкуванні права та обов'язки померлого переходять до правонаступників як єдине ціле (крім тих, які невіддільні від особи спадкодавця). Це базовий принцип спадкового права в однаковій формі закріплено в двох кодексах: ст. 1282 ЦК України «Обов'язок спадкоємців задовольнити вимоги кредитора» та § 1967 «Відповідальність на спадкові борги». В обох правових системах задоволення вимог відбувається лише спадкоємцями. Навіть за умови участі в цих відносинах виконавця заповіту останній має лише право прийняти, зафіксувати вимоги спадкоємців, проте самостійно здійснювати їх погашення він не вправі. Обов'язки спадкодавця, як і його права, за правилами універсального наступництва переходять безпосередньо до спадкоємців і не можуть

перейти до третіх осіб. Обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця може бути меншим, ніж відповідальність спадкодавця, якби останній виконав покладені на нього зобов'язання. Окреслений підхід впливає із принципу спадкового права про обмеження спадкового пасиву вартістю спадкового активу (ст. 1282 ЦК України) [19; 21, с. 201].

Пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців є частим предметом судових спорів. Наприклад, у серпні 2016 року публічне акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк» звернулося до суду з позовом до Особа_4 про стягнення кредитної заборгованості. Позовна заява мотивована тим, що 24 січня 2006 року між АТ КБ «ПриватБанк» та Особа_5 укладено кредитний договір, за яким виникла заборгованість. Банк направив претензію кредитора до Липовецької державної нотаріальної контори, яка повідомила банк, що спадкоємцем померлого є Особа_4. У зв'язку з цим, 25 травня 2016 року банк направив спадкоємцю лист-претензію з вимогою погасити борг, однак її не було виконано, що стало приводом для звернення до суду з вказаним позовом. Рішення суду першої, яким в задоволенні позову було відмовлено, мотивовано тим, що банком пропущено встановлений статтею 1281 ЦК України шестимісячний (присічний) строк звернення з позовними вимогами до спадкоємця. Суд апеляційної та касаційної інстанції [10] погодилися з наведеною позицією.

За загальним правилом вимоги кредитора задовольняються спадкоємцями у грошовій формі шляхом одноразового платежу, причому кредитор вправі наполягати на виконанні зобов'язання за рахунок спадкового майна саме цим способом, а при відмові спадкоємця - звернутися до суду за захистом своїх прав. Проте у деяких випадках (зокрема, у разі, коли змістом невиконаного спадкодавцем зобов'язання є не сплата грошей, а виконання певних дій, надання послуг тощо) кредитор більше заінтересований у виконанні зобов'язання саме у тій формі, у якій воно існувало за життя спадкодавця. Цивільно-правовий принцип свободи договору дозволяє кредитору спадкодавця і спадкоємцю, частка якого обтяжена зобов'язанням, передбачити інший спосіб і порядок виконання зобов'язання.

Ст. 1273, 1274 ЦК України закріплюють два види відмови від права на прийняття спадщини: без зазначення особи, на користь якої вона зроблена, та із зазначенням такої особи або осіб. Як односторонній правочин, відмова від спадщини може бути визнана судом недійсною у випадках, коли вона мала місце під впливом насилля, погрози, обману, помилки або інших обставин, які згідно з цивільним законодавством є підставами для визнання правочинів недійсними. Німецьке цивільне законодавство дещо по-іншому врегульовує питання відмови від права спадкування за законом. Відповідно до § 2346 НЦУ родичі та подружжя спадкодавця можуть укласти договір з ним про відмову від свого права спадкування по закону. Відмова може стосуватися тільки обов'язкової частки. Ця норма є проявом базового принципу приватного права – диспозитивності, оскільки уповноважує сторони врегулювати свої відносини іншим чином, ніж передбачено писаним правом. Така відмова надає можливість спадкодавцю скласти заповіт на всю спадкову масу, включаючи обов'язкову частку, яка априорі повинна була б перейти до обов'язкових спадкоємців.

2.2. Правове регулювання виконання заповіту в Україні та Німеччині

Реалізація права фізичної особи на розпорядження своїм майном на випадок смерті шляхом складання заповіту значною мірою залежить від засобів і механізмів, за допомогою яких відбувається реалізація волевиявлення спадкодавця-заповідача. Одним із таких засобів виступає інститут виконання заповіту, який надає спадкодавцеві можливість призначити особу і доручити їй здійснення заповідальних розпоряджень у точній відповідності з його волею.

Одним із суб'єктивних прав заповідача є право на призначення виконавця заповіту. Можливість призначити виконавця заповіту є елементом цивільної правоздатності особи та втіленням одного з проявів принципу свободи заповіту. Особливе значення має призначення виконавця заповіту нотаріусом, зокрема у випадках, коли майно заповідається малолітнім особам, у яких відсутні батьки; майно заповідається державі або юридичним особам; майно заповідається з умовою;

заповіт містить заповідальний відказ або покладання на спадкоємця(ів) інших обов'язків; предметом заповіту є майно, щодо якого після смерті заповідача обов'язково виникає необхідність управління ним (частка в статутному капіталі товариств, акції, приватні підприємства тощо). Цікаво, що в § 2205 НЦУ управління спадковою масою презюмується стосовно всіх видів майна: управитель зобов'язаний управляти спадковою масою. Якщо поняття управління розглядати в широкому розумінні як процес прогнозування, планування, організації, координації і контролю, спрямований на формулювання та досягнення мети, то будь-які дії виконавця заповіту стосовно спадкової маси можна вважати управлінням.

Нормативне правове регулювання виконання заповіту закріплено в главі 88 ЦК України «Виконання заповіту» (ст.ст. 1286-1295), главі 14 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (Наказ Міністерства юстиції України 22.02.2012 № 296/5) та глава 6 НЦУ «Виконавець заповіту» (§§ 2197- 2228). Порівнюючи обсяг нормативного матеріалу двох кодексів, можна зробити висновок про набагато більшу кількість статей в НЦУ з питання виконання заповіту, оскільки ступінь деталізації варіантів поведінки та її правового регулювання є вищою. Наприклад, в НЦУ врегульовані сценарії, відсутні в ЦК України: опис спадщини (§ 2215), призначення виконавця заповіту судом за заявою спадкодавця (§ 2200), виконання заповіту при спадкуванні в порядку підпризначення (§ 2222), конфлікт між декількома виконавцями заповіту (§ 2224) тощо.

Згідно з ч. 1 ст. 1286 ЦК України заповідач може доручити виконання заповіту фізичній особі з повною цивільною дієздатністю або юридичній особі (виконавцеві заповіту). Оскільки змістом виконання заповіту є вчинення цілого комплексу юридично значимих дій, фізична особа може бути призначена виконавцем заповіту лише за умови її повної цивільної дієздатності. Виконавець заповіту має статус особи, яка здійснює контрольну та охоронну функції щодо розпорядження та управління спадковим майном, що зазначене в заповіті.

Аналогічна норма міститься в § 2197 НЦУ: спадкодавець може призначити у заповіті одного або декількох виконавців заповіту. Спадкодавець може призначити іншого виконавця заповіту на випадок, якщо виконавець заповіту відпаде до або

після прийняття на себе відповідних зобов'язань. Крім того відповідно до § 2199 НЦУ спадкодавець може надати виконавцю заповіту повноваження призначити собі одного чи декількох помічників. Спадкодавець може надати виконавцю повноваження призначити собі наступника. Норми з аналогічним змістом відсутні в книзі 6 ЦК України, але вони містяться в загальній частині кодексу, зокрема глава 17 «Представництво». Всі положення Книги першої «Загальні положення» ЦК України в повній мірі поширюють свою дію на всі інші книги, немає потреби в дублюванні загальної норми в розділах про окремі цивільно-правові інститути.

Різниця між українським та німецьким підходом до інституту виконання заповіту полягає в кількості виконавців: в ЦК України передбачено лише одного виконавця на спадкодавця, в НЦУ можлива множинність осіб на стороні виконавця. Вважаємо позицію ЦК України більш прийнятною, оскільки висока вірогідність виникнення спору не тільки між спадкоємцями щодо розподілу спадкової маси, а й між виконавцями щодо порядку, способу, форм управління спадковим майном.

Визначаючи правову природу відносин з виконання заповіту, слід констатувати відсутність єдиного підходу. Наприклад, Л.К. Буркацький, відзначає, що після одержання свідоцтва виконавця заповіту, уповноважена ним особа по суті набуває статусу законного представника інтересів спадкоємців [12, с. 259]. Згідно з цим підходом відносини з виконання заповіту є відносними (зобов'язальними), в якому виконавець заповіту зазвичай виступає у ролі боржника, на якого покладаються обов'язки стосовно реалізації останньої волі заповідача. О.Є. Кухарев, кваліфікує суспільні відносини з виконання заповіту як договірні та навіть пропонує авторське визначення: за договором про виконання заповіту одна сторона (виконавець заповіту) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) здійснити від власного імені безоплатно або за плату певні юридичні та (або) фактичні дії, визначені в заповіті, спрямовані на повне виконання волі заповідача [36, с. 53].

Протилежну позицію займає Є.О. Рябоконт: незважаючи на наявність у цих правовідносинах зовнішньої схожості з представницькими відносинами, таку особу не можна визнавати ні представником заповідача, оскільки дана особа стає

виконавцем заповіту лише після і внаслідок його смерті, ні представником спадкоємців за заповітом, які взагалі не пов'язані з цією особою договірними відносинами і, відповідно, не наділяли її жодними повноваженнями [67, с. 1135].

Можна зробити висновок про існування двох основних протилежних позицій. Представники першої виходять з того, що в основі цих відносин є договірне представництво (договір доручення). Представники другої позиції заперечують як представницький характер цих відносин, так і наявність договірних засад. Вони виходять з того, що ці відносини хоча і носять зобов'язальний характер, але лежать в площині недоговірних відносин, а тому підставою їх виникнення є не договір, а складний фактичний склад, основне місце в якому займає заповіт як односторонній правочин.

Викликає подив норма § 2200 НЦУ: якщо спадкодавець в заповіті звертається до суду по спадкових справах з проханням призначити виконавця заповіту, то суд може вчинити подібне призначення. Звернення до суду є доцільним, якщо є спір про право або про факт, в ситуації з призначенням виконавця заповіту жодного спору немає, а тому, на наш погляд, немає практичної потреби такого звернення.

НЦУ сповнений нормами, існування яких не є обов'язковим, а лише збільшує обсяг нормативного матеріалу. Наприклад, відповідно до § 2201 НЦУ призначення виконавцем заповіту є недійсним, якщо на момент початку виконання зобов'язань він буде недієздатним або обмежено дієздатним та йому буде призначено опікуна для вирішення питань, пов'язаних з його майном. Відсутність повної цивільної дієздатності автоматично унеможлиблює виконання обов'язків виконавця заповіту, оскільки виконання заповіту є вчинення комплексу юридично значимих дій. Немає потреби вести мову про недійсність призначення, натомість треба говорити про неможливість виконувати функції.

Важливим є момент згоди особи на призначення її виконавцем заповіту. Відповідно до ст. 1289 ЦК України особа може бути призначена виконавцем заповіту лише за її згодою. Згода особи бути виконавцем заповіту може бути виражена на тексті самого заповіту або додана до нього. Особа може подати до

нотаріуса за місцем відкриття спадщини заяву про згоду бути виконавцем заповіту після відкриття спадщини.

Згода виконавця, надана до відкриття спадщини, не спростовує можливості спадкодавця в тексті заповіту змінити особу виконавця або скасувати розпорядження про виконання заповіту в цілому. Спадкоємці або нотаріус, які призначили виконавця, після відкриття спадщини, теж не пов'язані згодою останнього, і мають право усунути його від виконання, якщо він не спроможний виконати заповідальні розпорядження.

Згідно з § 2202 НЦУ вступ виконавця заповіту в обов'язки починається з моменту, коли призначений прийме виконання обов'язків. Як прийняття, так і відхилення відбувається шляхом подачі заяви до суду по спадкових справах. Заява може бути зроблена тільки після відкриття спадщини. Різниця підходів ЦК України та НЦУ полягає в моменті фіксації волевиявлення згоди виконавця заповіту: за ЦК України це може бути як за життя спадкодавця, так і після його смерті; за НЦУ прийняття обов'язків виконавця заповіту можливе тільки після смерті спадкодавця.

Вважаємо зайвою норму § 2203 НЦУ, відповідно до якої виконавець заповіту повинен зробити все від нього залежне, щоб виконати заповідальне розпорядження спадкодавця. Тут також має місце недоцільність дублювання загального приватноправового принципу добросовісності в спеціальній нормі про виконання заповіту. Загальними засадами цивільного законодавства є крім інших справедливість, добросовісність та розумність (ст. 3 ЦК України). Три наведені принципи є взаємопов'язаними та взаємозалежними: добросовісність є внутрішнім критерієм, в той час як справедливість і розумність - зовнішнім або об'єктивним. Концепція good faith певною мірою виступає як гарантія захищеності прав слабшої сторони в зобов'язальних відносинах. Один із проявів цього принципу містить класичне правило добросовісності в договірних зобов'язаннях, згідно з яким боржник несе обов'язок виконати зобов'язання добросовісно, з урахуванням звичаїв цивільного обороту.

НЦУ також містить норму про добросовісність серед загальних положень зобов'язального права, а саме зобов'язальні відносини виникають між виконавцем

заповіту та спадкоємцями, більш того виконавець отримує плату за виконання своїх обов'язків. Боржник повинен виконати зобов'язання добросовісно з урахуванням звичаїв ділового обороту (§ 242 НЦУ).

Важливим є визначення строку чинності повноважень виконавця заповіту та момент припинення повноважень. Відповідно до ч. 1 ст. 1294 ЦК України повноваження виконавця заповіту тривають до повного здійснення волі спадкодавця, яка виражена у заповіті. Як правило, правовідношення щодо виконання заповіту закінчується прийняттям спадщини спадкоємцями за заповітом з наступним його розподілом відповідно до часток, призначених заповідачем, а також передачею майна особам, що мають право на обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК України), якщо інше не передбачено заповітом. Сам по собі факт виконання розпоряджень заповідача ще не тягне припинення чинності повноважень виконавця заповіту. Рішення про припинення діяльності виконавця заповіту приймає нотаріус, який здійснює оформлення спадкової справи, за умови попереднього одержання письмової згоди на це спадкоємців та відказоодержувачів, а також осіб, які мають право здійснювати контроль за виконанням заповіту, підписи на якій засвідчуються нотаріально. Нотаріус виносить постанову про припинення виконання повноважень виконавцем заповіту.

Повне здійснення волі спадкодавця, яка виражена у заповіті (ст. 1294 ЦК України) – не єдина підстава припинення повноважень виконавця заповіту. Серед інших загальних підстав можна назвати смерть фізичної особи або ліквідація юридичної особи, втрата фізичною особою повної цивільної дієздатності, визнання заповіту недійсним у судовому порядку, відмова виконавця від своїх повноважень, усунення виконавця за згодою спадкоємців тощо. Перераховані підстави не потребують окремого спеціального закріплення в статті про строк чинності повноважень виконавця заповіту, одним з принципів законодавчої техніки є мінімізація нормативного матеріалу, недопущення повторів, дублювання. Економічність офіційно-документального стилю означає лаконічність мовних засобів. Речення повинні бути стислими, думка нормопроектувальника повинна бути виражена за допомогою мінімальної кількості фраз і термінів, не повинно бути

слів без змістового навантаження, невиправданих повторень правових положень [47, с. 48].

В НЦУ немає норми про чинність загальних повноважень виконавця заповіту, натомість якщо спадкодавець доручив виконавцю заповіту управляти спадковою масою, то таке розпорядження стає недійсним зі спливом 30 років з моменту відкриття спадщини. Спадкодавець однак може розпорядитися, щоб управління продовжувалося до смерті спадкоємця або виконавця заповіту або до настання будь-якої іншої події (§ 2210 НЦУ).

До спільних рис українського та німецького спадкового законодавства належить оплатний характер діяльності виконавця заповіту. Крім того, що виконавець заповіту має право вимагати від спадкоємців відшкодування тих витрат, які були ним зроблені для охорони спадщини, управління нею та виконання заповіту, він ще може претендувати на оплату своїх послуг, розмір якої визначається домовленістю виконавця заповіту та спадкоємців, а в разі спору – судом (ст. 1291 ЦК України). Винагорода може виплачуватися виконавцеві у натуральному або у грошовому вигляді в залежності від розпоряджень заповідача.

За нормою § 2221 НЦУ виконавець заповіту може вимагати пропорційної винагороди за виконання покладених на нього обов'язків, якщо спадкодавець не визначив інше. Різниця між ЦК України та НЦУ полягає в тому, що виконавець заповіту отримує відшкодування витрат та оплату своїх послуг (в Україні), а в Німеччині – тільки винагороду, яка не завжди може покривати понесені витрати.

Повноваження виконавця заповіту в Україні можуть бути припинені достроково: у випадку визнання заповіту недійсним у судовому порядку; у разі смерті особи, призначеної виконавцем заповіту; у разі відмови виконавця заповіту від виконання покладених на нього обов'язків; у разі неприйняття спадщини спадкоємцями за заповітом; на підставі рішення суду (п. 6.5 глави 14 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Припинення обов'язків виконавця заповіту закріплено в § 2225 НЦУ: обов'язки припиняються смертю виконавця заповіту або визнанням його недієздатним чи обмежено дієздатним. Вважаємо, що цей перелік є невиправдано

скороченим та може бути доповнений також такими випадками, як відмова від виконання обов'язків, повне здійснення волі спадкодавця, відсторонення виконавця заповіту тощо.

Схожим чином цивільне законодавство регулює право виконавця відмовитися від здійснення своїх повноважень. Суб'єктивне право на відмову від виконання своїх обов'язків виконавець заповіту зберігає в будь-який час, в тому числі - до і після відкриття спадщини. Відповідно до ст. 1295 ЦК України виконавець заповіту, незалежно від того, ким його було призначено, має право відмовитися від здійснення своїх повноважень. Виконавець заповіту зобов'язаний негайно повідомити спадкоємців, а також інших осіб, щодо яких він повинен був вчинити певні дії, про відмову від здійснення своїх повноважень. Причому право на відмову має будь-який виконавець, незалежно від того, хто його призначив - спадкодавець, спадкоємці або нотаріус. Здійснюючи відмову, виконавець не зобов'язаний пояснювати спадкоємцям, нотаріусу та іншим причетним до спадкування особам мотиви своєї відмови. Це приклад односторонньої законної відмови від виконання договірною обов'язку. Якщо відмова заявлена після відкриття спадщини, виконавець негайно повідомляє про це усіх спадкоємців, а також інших заінтересованих осіб, щодо яких він повинен був вчинити певні дії (кредиторів, відказоодержувачів).

Згідно з § 2226 НЦУ виконавець заповіту може в будь-який час відмовитися від виконання своїх обов'язків. Відмова здійснюється шляхом подачі заяви в суд по спадкових справах. Як видно, різниця полягає в процедурі повідомлення: чи-то спадкоємців, нотаріуса, також інших осіб, щодо яких він повинен був вчинити певні дії (в Україні), чи-то суд у спадкових справах (в Німеччині).

Окремого правового врегулювання отримала відповідальність виконавця заповіту, але в двох кодексах це зроблено різним чином. Згідно з ч. 4 ст. 1295 ЦК України виконавець заповіту відповідає перед спадкоємцями за збитки, що були їм завдані у зв'язку з неповідомленням про відмову від своїх повноважень. Відповідно до § 2219 НЦУ у випадку винного порушення виконавцем заповіту покладених на нього обов'язків він несе відповідальність за спричинену шкоду перед спадкоємцем,

а також відказоотримувачем у випадку, коли повинен бути виконаний заповідальний відказ.

Порівнюючи ці норми можна зробити висновок, що НЦУ містить правило про загальний делікт, а ст. 1295 ЦК України про окремий випадок заподіяння шкоди та її відшкодування. Закон не містить спеціальної норми про невиконання спадкоємцями своїх обов'язків щодо виконавця заповіту, тому мають застосовуватися загальні положення глави 82 ЦК України в тому обсязі, в якому вони не суперечать правовідносинам, що виникають при виконанні заповіту.

Згадування про «повний обсяг» відшкодування шкоди має місце як у загальній ст. 1166 ЦК України, яка формулює правило генерального делікту, так і у ст. 1192 ЦК України «способи відшкодування шкоди, завданої майну потерпілого». З точки зору законодавчої техніки, вважаємо достатнім існування норм про загальний делікт в главі про відшкодування шкоди, не треба дублювати це ще раз з главі про виконання заповіту. Основним способом реалізації суб'єктивних та юридичних обов'язків суб'єктами деліктного зобов'язання є його виконання або відшкодування потерпілому заподіяної йому шкоди. Виконання також є правоприпиняючим юридичним фактом, настання якого припиняє правовідносини між деліквентом і потерпілим [44, с. 325].

Цивільний кодекс, хоч і є кодексом приватного права з притаманною йому диспозитивністю, все ж містить ряд імперативних норм. Демаркаційна межа між приватним і публічним правом постійно змінюється. Те, що в одну епоху регулювалося на засадах юридичної рівності та децентралізації, тобто належало до сфери приватного права, в іншу епоху перебудовувалося за типом юридичної субординації та централізації.

Якщо аналізувати саме Главу 89 ЦК України, то імперативних норм не знайдено, натомість § 2220 НЦУ містить перелік імперативних приписів: спадкодавець не може звільнити виконавця заповіту від таких обов'язків як опис спадкового майна, належне управління спадковим майном, щорічні звіти, відповідальність за нанесені збитки перед спадкоємцями.

Імперативне регулювання спадкових відносин пояснюється: тісним зв'язком спадкового права з відносинами шлюбу, сім'ї, споріднення; реалізацією принципу соціальної справедливості; необхідністю дотримання дійсної чи припустимої волі спадкодавця; тим, що більшість юридично значущих дій у цій сфері вчиняються за участю нотаріуса або іншої особи, якій законом надано право вчиняти нотаріальні дії; широким застосуванням державної реєстрації [34, с. 29].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Нині загальними тенденціями розвитку приватного права та, зокрема, спадкового права України, є адаптація законодавства до європейських стандартів. Знання зарубіжного спадкового права цілком обумовлюється практичними потребами. З року у рік Міністерство закордонних справ України розшукує за спадковими справами родичів померлих за кордоном спадкодавців, які мешкали у країнах Європи. У випускній кваліфікаційній роботі проведено порівняльно-правове дослідження особливостей спадкових відносин, врегульованих правом України та Німеччини. Проаналізувавши чинне спадкове законодавство України та Німеччини, а також погляди вчених-цивілістів на правовий статус суб'єктів спадкових правовідносин, можна зробити наступні висновки:

1. Цивільно-правове регулювання спадкових відносин в Україні та Німеччині має спільні та відмінні риси. Спільними рисами спадкування за заповітом в Україні та Німеччині є положення про особистий характер складання заповіту, про свободу складання, зміну та скасування заповіту, про обов'язкову частку у спадщині, випадки усунення від права на спадкування, інститут заповіту подружжя. Різниця правового регулювання полягає в формі заповіту, в переліку випадків усунення від спадщини та кола осіб, які можуть бути усунуті, також особи, які мають право на обов'язкову частку в Німеччині не повинні бути недієздатними, непрацездатними або неповнолітніми на відміну від українського законодавства.

За ЦК України заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами. НЦУ є більш диспозитивним в цьому питанні: відповідно до § 2231 заповіт може бути складений в нотаріальній конторі за підписом нотаріуса або власноручно написаний. При цьому заповіт підлягає «особливому офіційному зберіганню у судах зі спадкових справ» (§§ 2258a-2258b НЦУ). З врахуванням українських традицій та менталітету доцільним є збереження жорсткої вимоги законодавства до нотаріальної форми заповіту, оскільки звернення до нотаріуса та внесення відповідних даних до Єдиного спадкового реєстру є способом уникнення чи, принаймні, мінімізації можливих зловживань на ринку

нерухомості та зловживань взагалі. Враховуючи широкий підхід НЦУ до форми заповіту, німецьке цивільне законодавство не містить принципу таємниці заповіту.

НЦУ не оперує поняттям заповіт з умовою, натомість використовує заповідальний відказ з відкладальною умовою (§ 2074) та заповідальний відказ зі скасувальною умовою (§ 2075). Підхід українського законодавця, відповідно до якого заповідач може пред'являти вимоги до спадкоємця в широкому колі випадків, є правильним у порівнянні з лише двома вузькими випадками в НЦУ.

2. До спільних рис спадкування за законом в Україні та Німеччині можна віднести наступні: умови спадкування за законом, наявність черг спадкування та правила черговості закликання до спадкування. До відмінних рис належать: кількість черг спадкування, коло спадкоємців кожної черги, правила спадкування подружжя, перехід прав на відумерлу спадщину у комунальну чи державну власність, можливість зміни черговості при спадкуванні за законом.

Різниця підходів України та Німеччини до переліку черг спадкоємців за законом полягає, по-перше, ЦК України закріплює вичерпний перелік з п'яти черг, а НЦУ не обмежує кількість черг спадкування. По-друге, принциповою є різниця саме у визначенні кола спадкоємців першої черги, оскільки з нотаріальної та судової практики саме ці особи найчастіше закликаються до спадкування при відсутності заповіту померлого. ЦК України відносить до першої черги спадкоємців за законом дітей, подружжя та батьків, НЦУ – лише діти.

Право спадкування подружжя за німецьким законом передбачено в § 1931 НЦУ і залежить від того, яка черга спадкоємців закликається до спадщини. Подружжя спадкує за законом: поряд з родичами першої черги – четверту частку, поряд з родичами другої черги бабами або дідами – половину спадщини. Підхід українського законодавця, згідно з яким подружжя належить до першої черги спадкоємців, є більш виваженим, оскільки краще забезпечує права подружжя.

3. В контексті прийняття та відмови від спадщини за законодавством України та Німеччини норма НЦУ, яка встановлює загальну презумпцію прийняття спадщини у всіх випадках, з точки зору правової визначеності та стабільності майнових відносин, є більш виваженою, ніж норма ЦК України, яка надає

спадкоємцю як право прийняти спадщину, так і відмовитися від її прийняття. Українське законодавство містить загальну презумпцію не прийняття спадщини, а презумпцію прийняття в двох випадках – фактичне спільне проживання спадкоємця і померлого спадкодавця і випадок, коли спадкоємці – малолітні, неповнолітні, недієздатні особи та особи, цивільна дієздатність яких обмежена.

4. Порівнюючи правове закріплення інституту виконання заповіту можна помітити різницю в наступному: виконавець заповіту отримує відшкодування витрат та оплату своїх послуг (в Україні), а в Німеччині – тільки винагороду, яка не завжди може покривати понесені витрати; виконавець заповіту повинен повідомити про відмову від здійснення своїх повноважень спадкоємців, нотаріуса, також інших осіб, щодо яких він повинен був вчинити певні дії (в Україні), суд у спадкових справах (в Німеччині); ЦК України передбачає лише одного виконавця заповіту на спадкодавця, в НЦУ можлива множинність осіб на стороні виконавця.

З метою удосконалення чинного спадкового законодавства України пропонується внести наступні зміни та доповнення до деяких законодавчих актів, а саме:

- викласти ч. 1 ст. 1265 ЦК України в наступній редакції: «У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця, причому родичі ближчого ступеня споріднення усувають від права спадкування родичів подальшого ступеня споріднення».
- доповнити ст. 1302 ЦК України частиною другою: «Спадковий договір укладається тільки особисто відчужувачем». Обмеження можливості укладення спадкового договору через представників, які діють на підставі довіреності, впливає із особисто-довірливого характеру цього договору.
- викласти ч. 1 ст. 1241 ЦК України в наступній редакції «Діти спадкодавця, вдова (вдівець) та батьки спадкують, незалежно від змісту заповіту, половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка)».

Зазначені пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання спадкових відносин можуть бути імплементовані до законодавства України, а також можуть використовуватись у правозастосовній діяльності.

До перспективних напрямів подальших досліджень слід віднести аналіз таких компонентів спадкового права як підстави та порядок визнання заповіту та інших актів волевиявлення недійсними, окремих складових спадкової маси, наприклад, спадкування права на відшкодування моральної шкоди, укладення та виконання спадкового договору в Україні та Німеччині тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сімейний кодекс України : закон України від 10 січня 2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21 - 22. Ст.135.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
3. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 15.12.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
4. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 54. Ст. 2155.
6. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 632. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 632.
7. Постанова Верховного Суду від 19 квітня 2021 року у справі № 553/1464/19. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96342699>
8. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2021 року у справі № 753/11965/19 URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96309940>
9. Постанова Верховного Суду від 07 квітня 2021 року у справі № 128/178/17 URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/96281714>
10. Постанова Верховного Суду від 11 жовтня 2018 року у справі № 136/1336/16-ц URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/77312469>
11. Аномалії в цивільному праві України: Навч-практ. посібник. Відп ред. Р.А. Майданик. Київ: Юстиніан. 2007. 912 с.
12. Буркацький Л.К. Спадкове право: теорія, коментарі, практика, зразки заяв: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. 384 с.
13. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції,

Німеччині, США): дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2009. 218 с.

14. Валах В.В. Порівняльно-правова характеристика спадкових правовідносин в Україні та зарубіжних країнах (Російській Федерації, Франції, Німеччині, США) : автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва. Київ, 2009. 20 с.

15. Валах В.В. Спадкове право зарубіжних країн. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 115- 122.

16. Васильченко В. В. Спадкування права на обов'язкову частку за новим цивільним законодавством : доктринальні проблеми. *Право України*. 2003. № 10. С. 120 – 124.

17. Васильченко В.В. Спадковий договір: деякі міркування з приводу нормотворчості. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 10. С. 34-37.

18. Главач І. І. Отдельные элементы гражданско-правового статуса исполнителя завещания. *Leges et Viata: международный научно-практический правовой журнал*. 2017. № 3/2. С. 36-38.

19. Главач І. І. Реалізація прав кредитора у спадковому правовідношенні крізь призму законодавчого регулювання. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ, 2016. № 14. С. 171-177.

20. Главач І. І. Теоретико-правові аспекти класифікації учасників спадкових правовідносин. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства: збірник наукових статей*. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 43. С. 185-194.

21. Главач-Хомин І.І. Учасники спадкових правовідносин: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ. 2017, 230 с.

22. Гонгало Р. Ф. Деякі сучасні аспекти участі держав у розгляді справ щодо спадкування. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2012. С. 321-328. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom12/33.pdf> (дата звернення: 09.07.2021)

23. Гончарова А.В., Заїка Н.Ю. Порівняльний аналіз історії виникнення та сучасних норм спадкового права України та Німеччини. *Право і суспільство*. № 6-2. 2013. С. 55-59.
24. Гражданское уложение Германии : Вводный закон к Гражданскому уложению. Bürgerliches Gesetzbuch Deutschlands mit Einführungsgesetz ; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. ред. Т.Ф. Яковлева. 4-е изд., перераб. Москва. 2015. 888 с.
25. Завгородня І.М. Застосування презумпцій у спорах, що виникають зі спадкових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, Серія ПРАВО. Випуск 28. Том 1. 2014. С. 124-127.
26. Завгородня І.М. Встановлення істини в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016. 20с.
27. Заїка Ю.О. Заповіт подружжя. *Право України*. 2004. № 4. С. 91-94.
28. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні. дис...докт. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет внутрішніх справ МВС України. Київ, 2007. 415 с.
29. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: автореф. дис...докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 36 с.
30. Ішина Н.А. Інститут спадкового договору у законодавстві України та Німеччини: порівняльно-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2016. № 2(3) С. 45-51.
31. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійсненні і захисту спадкових прав у цивільному праві України: Дис... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака. Київ, 2016. 465 с.
32. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. 128 с.
33. Кохановська О. Розвиток доктрини немайнових відносин в Україні. *Право України*. 2019. № 1. С. 93–104.

34. Кухарєв О. Є. Диспозитивність в спадковому праві. Автореф...дис.д.ю.н.12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2020. 43 с.
35. Кухарєв О. Є. Спадкове право України: підручник. Київ: Алерта, 2020. 362с.
36. Кухарєв О.Є. Виконання заповіту: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: ТОВ «Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив», 2009. 263 с.
37. Кухарєв О.Є. Застосування правових презумпцій у механізмі правового регулювання спадкових відносин. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88) 2017. С. 140-151.
38. Леськів С. Р., Чубенко А. Г. Свобода заповіту і таємниця заповіту як юридичні гарантії реалізації права на спадкування за заповітом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. випуск 29. Т. 1. – С. 156-159.
39. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса. 2004. 194 с.
40. Надьон В. В. Обов'язки спадкоємців, що виникають при спадкуванні за законом. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 1(9). 2016. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/64229/63893>(дата звернення: 09.07.2021)
41. Оксанюк Н. М. Класифікація принципів спадкування. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 151-155.
42. Оксанюк Н. М. Принципи спадкового права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Хмельницький університет управління і права. Хмельницький. 2016. 18 с.
43. Оксанюк Н.М. Принципи спадкування в цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Хмельницький університет управління і права. Хмельницький. 2016. 227 с.

44. Отрадна О.О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: монографія. Київ. Юрінком Інтер, 2014. 328 с.
45. Писана Т.О. Щодо особливості спадкування авторських прав. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. 480 с.
46. Порядок та особливості оформлення спадщини в Німеччині. URL: <https://migrant.biz.ua/nimechina/zhittya-de/oformlennia-spadshchyny-v-nimechchyni.html> (дата звернення: 09.07.2021)
47. Риндюк В. І. Нормотворча діяльність : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2009. 162 с.
48. Розгон О. В. Правовий статус зачатої, але ще не народженої особи у спадкових відносинах. Науково-практичний журнал «Мала енциклопедія нотаріуса». 2013. № 5 (71). С. 61-69. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-bf-d1-80-d0-b0-d0-b2-d0-be-d0-b2-d0-b8-d0-b9-d1-81-d1-82-d0-b0-d1-82-d1-83-d1-81-d0-b7-d0-b0-d1-87-d0-b0-d1-82-d0-be-d1-97-d0-b0-d0-bb-d0-b5-d1-89-d0-b5-d0-bd-d0-b5-d0-bd-d0-b0-d1-80-d0-be/> (дата звернення: 09.07.2021)
49. Розгон О.В. Колізійні питання спадкування зачатої, але ще не народженої особи. Електронне наукове фахове видання факультету ДВНЗ «Запорізький національний університет» «Юридичний науковий електронний журнал». Запоріжжя, 2016. №5. С. 21-24. URL: http://lsej.org.ua/5_2016/5_2016.pdf (дата звернення: 03.04.2021).
50. Ромовська З.В. Реформа спадкового права. *Українське право*. 1997. № 1. С. 103–109.
51. Рябоконт Є.О. Спадкове правовідношення в цивільному праві. Монографія. Київ: Віпол, 2002. 266с.
52. Рябоконт Є.О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 229 с.

53. Рябоконт Є.О. Спадкове правовідношення в цивільному праві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 24 с.
54. Скок Л.В. Нотаріальний та судовий порядок спадкування: Німеччина і Україна: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2016. 240 с.
55. Скок Л.В. Нотаріальний та судовий порядок спадкування: Німеччина і Україна: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2016. 22 с.
56. Скок Л.В. Особливості процедури зберігання заповітів: практика ФРН та України. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1(49). С. 83-90.
57. Скок Л.В. Порядок спадкування у Німеччині: розмежування компетенції між судом та нотаріусами. *Часопис Київського університету права*. 2015. №2. С. 363 – 376.
58. Спадкове право: навч. посібник / кол. авт. ; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. Нестерцова-Собакарь О.В. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.справ. 2017. 164 с.
59. Фурса Є.І. Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці: Дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ. 2004. 214 с.
60. Фурса С.Я. Спадкове право. Теорія і практика [навч. посіб.] / С.Я. Фурса, Є.І. Фурса. Київ: Атіка, 2002. – 496 с.
61. Цивільне право України. Загальна частина : Підручник / За ред. І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки. Київ: КНТ, 2006. 480 с.
62. Цивільне право України : Навч. посіб. / Ю. В. Білоус, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 536 с.
63. Цивільне право України : Підруч. Академічний курс. У 2-х т. Загальна частина / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

64. Цивільне право України : Підручник : У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер. 2004. Т. 1. 480 с.
65. Цивільне право України. Загальна частина : Підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
66. Цивільне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів. І. Тетарчук, Т. Дяків. Київ. 2020. 202 с.
67. Цивільне право України. Особлива частина: підруник /за ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, Р.А.Майданика. – 3-є вид, перероб і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
68. Цивільне право України. Том 1. Навчальний посібник у 2 томах/ Іванов Ю.Ф., Іванова М.В., Курилїна О.В. Київ: Алерта, 2019. 342 с.
69. Цивільне право. Підручник. Борисова В. І., Спасибо-Фатєєва І. В., Яроцький В. Л. Харків. 2014, 816 с.
70. Цивільне право. Загальна частина. Т. 1. За заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ: Концерн «Видавничий дїм «Ін Юре», 2003. 520 с.
71. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ: Істина, 2004. 928 с.
72. Чижмарь К. І. Спадщина і спадкування в Україні. Запитання, відповіді, практичні поради, судова практика. Практичний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 312 с.
73. Чирик А.О. Спадкування як підстава виникнення права власності на земельну ділянку. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків: Право, 2020. 480 с.
74. Шама Н.П. Правова природа спадкового договору. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2(18). С. 144-148.